

A MARXIZMUS MA

(VITATÉTELEK)

Dr. Bogdan Šešić

A marxizmust nemcsak a politikai gazdaságtan, a szociológia és a filozófia szigorúan tudományos elméletei alkotják, hanem ideológiai vonatkozásai is. Ezek a nézetek a tudományon alapulnak, ahogy azt Lenin is kiemelte, de a munkásmozgalmak felszabadító harcának érdekei és céljai hátrózták meg őket. E mozgalmak létrejötteinek történelmi feltételei, fejlődésük különböző foka, különösen pedig az emberiség mai fejlődésének ellentmondásos volta, az új és előre nem látott technikai vívmányok, a kapitalizmus mai fejlődése és görcsös ragaszkodása meg harca a létért a nemzetközi szocialista mozgalom fejlődésének idején, valamint a különbségek és ellentétek a szocialista államok közt — ezek azok az tényezők, amelyek a mai marxista elmélet mély, rendkívül összetett és dinamikus alapját képezik.

Mivel nem vagyunk abban a helyzetben, hogy behatoljunk a marxizmus mai kérdéseinek lényegébe, és így számot vessünk legalább a legfontosabb nézetekkel azon a széles skálán, amely a marxizmus egyik vagy másik formájának vagy filozófusának dicsőítésétől az ellenkező végletig, a marxizmus teljes tagadásáig terjed — így hát megkíséreljük, hogy egész röviden feleletet adjunk a marxizmus mai problematikájának három nyílt kérdésére:

1. Vajon kell-e valamit (és hogyan) változtatni a marxizmusban?

2. Mi az, ami maradandó a marxizmusban?

3. Melyek a marxizmus mai helyzetének legfontosabb jellegzetességei?

Feleletet adva e kérdésekre, egyúttal rámutatunk a mai marxista elmélet más nyílt kérdéseire is.

I. MIT ES HOGYAN KELL VÁLTOZTATNI A MARXIZMUSBAN?

Ha a fenti kérdésre csak hozzávetőleg pontos feleletet akarunk is adni, figyelembe kell vennünk a következőket:

1) Bármennyire tudományosan megalapozott elmélet a marxizmus klasszikusainak tanítása, meghatározott társadalmi-történelmi körülmények közt keletkezett, és ennek nyomot kellett hagynia (és hagyott is) a marxizmus klasszikusainak számos nézetén és tételén.

2) A marxizmus megalapozásának idején nem volt atomenergia, sem atombomba, nem ismerték a kvantumfizikát, a szemantikát, a polivalens és modális logikai rendszereket.

3) A hegeli absztrakt dialektikának és filozófiai rendszerének történelmi közelsége ugyancsak olyan tényező, amely meghatározott hatással volt a marxizmus kialakulására.

4) A gazdasági és politikai kérdésekkel való elfoglaltság miatt elhanyagolták a marxizmus formális oldalát, ahogy Engels mondta. Valójában nemcsak a marxizmus formális oldaláról van szó, hanem arról is, hogy elhanyagolták az ismeretelmélet alapkérdéseinek, a dialektikus logikának, általában a filozófiának a kidolgozását. beleértve az etikát és esztétikát.

5) A marxizmus klasszikusai nem végezheték el az akkori tudományok eredményeinek elméleti általánosítását, még ha akarták volna is. Igaz, Engels kísérletet tett rá a „Természet dialektikájá”-ban, Lenin pedig materialista módon olvasta Hegelt. A dialektikus módszer alkalmazása, valamint egyéni zsenialitásuk lehetővé tette, hogy Marx, Engels és Lenin bizonyos nézeteikben anticipálják a mai tudományos felfedezéseket. Az alapvető filozófiai ágak rendszeres kidolgozását azonban nem találjuk a marxizmus klasszikusainál.

6) A marxizmus klasszikusainak műveiben a rendkívül mély, eredeti és pontosan megfogalmazott tételek, marxista elméletek és tanok mellett találkozunk többé-kevésbé egyoldalú, egyenetlen, nem elég pontosan megfogalmazott nézetekkel is. Például a történelmi materializmus alapvető tézisében: „Nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva: társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza.”¹, melyet Marx fogalmazott meg, elhanyagolta az emberi tudatnak azt a szubjektíve aktív és alkotó oldalát, amelyet már Marx is kiemelt az *első Feuerbach-tézisben*. Engels azonban a Starkenburghoz írott jól ismert levelében kijavította és pontosabban megfogalmazta Marx alapvető történelmi-materialista téziséét, és teljes joggal emelte ki, hogy a gazdasági alap *végző fokon* való döntő, meghatározó jellege mellett fennáll a társadalmi tudatnak a gazdasági alapra visszaható ereje is, és hogy ugyanúgy fennáll a társadalmi tudat említett formáinak kölcsönhatása is.

Maga Marx is elismerte, hogy műveiben itt-ott rokonszenvezett tanítómesterének, Hegelnek kifejezési formáival. Különben Marx korai műveiben, sőt a kései tanításokban is találunk olyan helyeket, ahol a kimondottan hegeli gondolkodásmód nyilvánul meg, valamint a hegeli absztrakt dialektikus rendszerre nézve oly fontos törvény, mint a tagadás tagadása. Ezt a törvényt elfogadja Engels is, és úgy tárgyalja, mint a harmadik dialektikus alaptörvényt, habár Marx helyesen állította, hogy dialektikus rendszere „a hegeli módszer direkt ellentéte”, és Engels is megállapította, hogy ez a módszer használhatatlan volt a maga hegeli formájában. Habár Marx és Engels maguk állították fel a konkrét dialektikus módszer alapelveit. itt-ott mégis alkalmazták a dialektikus módszert a hegeli, vagyis a marxista és tudományos szempontból használhatatlan formájában. Csak Lenin, aki materialista módon olvasta Hegel nagy logikáját, a tagadás tagadásának állítólagos törvényét úgy jellemezte, mint „*Úgy tetsző visszatérést a régihez*” a dialektika 14. elemében.² Ezenkívül Lenin a végző következtetést is levonta a tagadás tagadásának absztrakt dialektikus törvényéről, amikor e törvény érvényességének Marx és Engels idézte példáiról megállapította, hogy az „*olyan példák kiválogatása, amelyek a triáda helyességét bizonyítják, nem egyéb, mint annak a hegelizmusnak a maradványa, amelyből a tudományos szocializmus kinőtt, a hegelizmus kifejezési módjának maradványa.*”³

¹ Marx-Engels: Válogatott művei, I. 340. o. Budapest, Szikra kiadó, 1949.

² Lenin Üsszes művei, 38. köt. 207. o. Budapest, Kossuth kiadó, 1961.

³ Lenin Üsszes művei, I. köt. 163. o. Budapest, Kossuth kiadó, 1957.

Lenin részletesebben kidolgozta a dialektika elveit és törvényeit, megállapítva a dialektika 16 elemét, továbbá az egy kettéosztásának törvényét, valamint az ellentétek egységének törvényét az ismeretelméletben, munkássága mégiscsak megmaradt a vázlatok, tervezetek, egyes elvek és a konkrét dialektikus ismeretelmélet alapvető tételei megállapításának színvonalán. E tételek közül némelyiket, például azt, amely az anyag meghatározását adja („objektív realitás, mely az érzékeinkben van adva”), egyoldalúságuk, hiányosságuk és pontatlanságuk miatt ki kell javítani, kiegészíteni és pontosabban megfogalmazni.

A marxisták mostanáig joggal bírálták a nem marxista, antimarxista felfogásokat, saját nézeteik iránt azonban kritikátlanok voltak, nem használták fel kellő mértékben mindazt, ami racionális a polgári filozófiában és tudományokban; elméletig és módszertanilag nem alapozták meg szigorúbban ismeretelméleti és dialektikus materialista tanításukat, s ezért a következő változásokat látjuk szükségesnek a marxizmusban:

1) *Az összes eddigi marxista tanításokat, ide számítva a marxizmus klasszikusainak tanításait is, kritikai elemzés alá kell vetni, és meg kell állapítani tudományos értéküket.* Az eddigi dicsőítő álláspontot a marxizmus klasszikusaival szemben el kell hagyni, mert az, ha nem is alapja, de előidézője a marxizmus tudománytalan, nem marxista, vagyis dogmatikus deformációjának. Ezt a kritikai álláspontot a marxizmus további fejlődésének érdekében kell elfoglalni, mert ez lényegében forradalmi tanítás, és elméleti fegyvere a szocialista társadalom felépítésének.

2) *Feltétlenül szükséges a marxizmus megváltoztatása és kiegészítése a mai társadalom fejlődésének, valamint a tudományok fejlődésének alapján,* a kvantumfizika és relativista fizika, a korszerű biológia, a speciális szociológiák, az ismeretelmélet pozitív eredményeinek alapján, a logika és az általános tudományos metodológia alapján.

3) *Feltétlenül szükséges az összes marxista tudományos ágak alapvető álláspontjának szigorúbb elméleti és módszertani megalapozása és pontosabb megfogalmazása.* Feltétlenül szükséges korszerűbb tudományos megindoklásuk, valamint az ismeretelmélet, logika, szociológia problematikájának rendszeres feldolgozása, természetesen a marxista alapvető elméleti és módszertani elveinek alapján, és a korszerű tudomány és filozófia pozitív eredményeinek felhasználásával. A mai nem marxista gnoszeológia, és logika számos eredményét a marxisták magukévá tehetik, és felhasználhatják a korszerű tudományos, vagyis marxista filozófia legmagasabb formáinak felépítésében. Ma tehát, a társadalom és a tudomány számos forradalmi változása után, a mi világunkban, amelyet összetett és viharos dinamika jellemez, még inkább igaz és aktuális Lenin híres módszertani alapelve: „Szükséges a marxi elmélet önálló feldolgozása”, mert ez az elmélet „csak az általános vezéreket adja meg”. Leninnek ezt az elvét általánosítva azt mondhatjuk, hogy sem a marxi, sem bármely más marxista tanításra és tételre nem nézünk úgy, mint valami lezártra, tökéletesre, csálhatatlanra. Ellenkezőleg, szükségesek a változtatások, kiegészítések a marxista elmélet említett területein.

Mindazok a változások, amelyeket tekintetbe vettünk, ha tudományos alapjuk van, semmiképp sem jelenthetik a marxizmus revízióját. Ellenkezőleg, ezek a változtatások és kiegészítések csak a további fejlődés szükségszerű formáját jelentik, nem annyira az alapvető tanítások, mint inkább a kevésbé fejlett marxista tanításoknak és elméleteknek.

II. MI MARADANDÓ A MARXIZMUSBAN, ÉS MILYEN ERTELEMBEN MARADANDÓ?

Ellentétben mindenfajta polgári kritikával és a kitarató kísérletekkel, hogy a marxizmust felszámolják, valamint a marxizmus dogmatikus, neo-

pozitivista, fenomenologista-egszisztencialista deformációival szemben, a társadalom, a tudományok és a filozófia eddigi fejlődése igazolta a marxizmus szellemének és alapvető tanításainak pontoságát és tartósságát.

1) *A konkrét dialektikus módszer alapelvei*, amelyeket a marxizmus klasszikusai fektettek le, konkrétan: a dialektikus kapcsolatok elve, a dialektikus ellentétek egységének elve és a belső ellentmondásokon alapuló dialektikus fejlődés törvénye, mely a világ minden jelenségére érvényes, alapjában véve mind pontosnak bizonyultak. Igazolták őket a modern tudományok elméleti eredményei is, melyeket a marxizmus klasszikusai nem is ismerhettek.

2) *A történelmi materializmus alapelvei és alaptézisei, az osztálytársadalom fejlődésének általános elmélete*, valamint az osztályharc törvénye, ugyancsak tartós tudományos vívmányt jelentenek. Marx elmélete a kapitalizmusról azért maradandó, mert „felfedezte a mai kapitalista társadalom lényegét”. (Lenin)

Marx és Engels alapelvei, elméletei, tézisei a munka és a tőke viszonyáról, a szükséges munka és a gazdasági érték közt, az értékföllet-elmélet stb., ugyancsak maradandó tudományos értéket jelent. Marx *A tőke*, *Bérmunka és tőke* stb., Engels *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, *Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása* című művei, továbbá Lenin *A dialektika kérdéséhez* című tervezete, a *Filozófiai füzetek* egyes aforizmái és más iratai maradandó értékű tudományos megállapításokat tartalmaznak.

3) *Az elidegenedésről és az elidegenedés megszüntetéséről szóló marxista elmélet lényege*, függetlenül a hegelianus terminológiától és szölamoktól, ugyancsak maradandó értékű tudományos elméletet jelent. Ez az elmélet rendkívül fontos a mai valóság és a mai ember problémáinak megoldásában nemcsak a kapitalista, hanem a szocialista országokban is, mert ahogy ismeretes, még itt is fennállnak az elidegenedés különféle formái.

Végül meg kell említeni azt is, hogy a marxizmus klasszikusainak kimeríthetetlen kincsestárában számtalan tétel, tanítás van, amelynek a tudományos értéke a mai napig érintetlen és kihasználatlan maradt.

Arra az igen fontos kérdésre, hogy a marxizmus igaz tanítás-e a társadalom múltjáról, jelenéről és jövőjéről és az emberről, ezt kell felelni: A marxizmus tanítása a múlt és jelen társadalmáról megalapozott és maradandó, mert helyesen értelmezi és megmagyarázza az osztálytársadalom szerkezetét és fejlődését. A marxizmus klasszikusainak a szocialista társadalomra vonatkozó korszak általános tétele ugyancsak maradandó, csak nem teljes, de ez érthető is, mert a marxizmus kialakulásának idején még nem lehetett beszélni a szocialista társadalomról, amely ma alakul ki. A távoli jövőben, még ha egészen el is tűnnek az osztálytársadalom maradványai, a marxizmus általános alapelvei, főleg pedig a dialektikus módszer, a történelmi és dialektikus materializmus megőrzik tudományos értéküket, ameddig csak fennáll a természet és az ember természeti-társadalmi világa, amely dialektikusan változik az emberekkel mint rendkívül összetett pszichofizikai cselekvő lényekkel együtt.

A marxizmus elméleti alapjainak igaz volta egyáltalán nem akadálya annak, hogy ki lehessen őket szélesíteni és elmélyíteni. A klasszikus marxizmus mai helyzete bizonyos fokig hasonló az arisztotelési logika, az euklidészi geometria és a klasszikus fizika helyzetéhez; ezek ugyanis megtartják elementáris igazságait, de tudományos rendszerük általánosítása után alapigazságuk úgy jelenik meg, mint többé-kevésbé különös és speciális tan, és nem mint általános érvényű tanítás, mint ahogy kezdetben hitték.

III. A MARXIZMUS FEJLŐDÉSE MAI SZAKASZÁNAK
LEGFŐBB JELLEGZETESSÉGEI

Ha egyáltalán lehetséges egészen tömören jellemezni a mai helyzetet, illetve a marxizmus fejlődésének mai szakaszát, akkor azt úgy érhetjük el, hogy kiemeljük a korszerű marxizmus némely alapvető jellemvonását. Szerintem ezek a következők:

1) *Harc a marxizmus klasszikusai tanításának dicsőítése és dogmatizálása ellen* és a mai társadalom és társadalmi tudat aktuális problematikájának, azaz tudományos tanulmányozásának elhanyagolása ellen. Ez a korszerű marxizmus fejlődésének legfontosabb pozitív tendenciája. Ki kell azonban emelni, hogy ez a harc, legfontosabb, pozitív odala mellett, egyes neomarxistákat a marxizmus néhány alapvető, helyes, vagyis tudományos elméleti alaptételének elvetéséhez és tagadásához vezet. Ez mindenesetre negatív jelenség. Így például a sztálini dogmatizmus elleni harcban, valamint más, különös okokból, egyes, magukat marxistának valló teoretikusok, a másik végletbe esnek, vagyis antimarxista álláspontra helyezkednek, amikor azt állítják, hogy „a dialektikát ma már csak a sztálinisták vallják”.

2) *Harc a marxizmus neopozitivistá és egzisztencialista revíziója ellen*, amelyet különösen a szigorúbb marxisták képviselnek, s közben megfigyelnek a mai polgári filozófia, főleg a logikai pozitívizmus és szemantika jelentős problémáiról és bizonyos pozitív eredményeiről — így hát a többé-kevésbé dogmatikus marxizmus álláspontján maradnak.

3) *A korszerű marxizmust továbbá az a törekvés jellemzi, hogy a mai polgári filozófiának minél több pozitív eredményét felhasználják*, néha azonban a másik végletbe esnek, és az egzisztencializmus és marxizmus antimarxista keverékéig jutnak. Ez főleg azokkal a teoretikusokkal történik meg másutt és nálunk is, akik az egzisztencializmus problematikáját a filozófia központi problémájának tekintik, s túlbecsülik Heidegger jelentőségét, és ezért arra törekcsenek, hogy különválasszák a „fiatal” Marxot az „öreg” Marxtól, s kizárólag az ifjú Marxot tartják hitelesnek.

4) *A marxista filozófia és szociológia ágainak*, vagyis a dialektikus logikának és ismeretelméletnek, a dialektikus materializmusnak, marxista etikának, marxista esztétikának, marxista szociológiának stb. kialakulása a marxizmusnak mint a korszerű filozófia irányzatának alapvető jellegzetessége a fejlődés mai fokán.

Ki kell emelni, hogy nem lehet tagadni a marxista tudományágak bizonyos tudományos eredményeit, habár kétségtelen, hogy hibák is vannak ezen a téren. Erről bárki meggyőződhet, ha összehasonlítja a marxista filozófia és szociológia legújabb műveit azokkal a művekkel, amelyek a dogmatizmus és a marxizmus stagnálásának korában keletkeztek, valamint azokkal a művekkel, amelyek a marxizmusnak csak a dogmatizált változatáról tudnak, és amelyeknek a marxizmust illető bírálatra ezeken a műveken alapszik.

Végül szeretnék rámutatni a marxizmus normális fejlődésének két legfontosabb akadályára. Az akadályok első forrása a szocializmus fejlődésében tapasztalható deformációk és megrázkódtatások az egyes szocialista országokban, az akadályok másik forrása pedig a polgári filozófia és tudomány hatalmas fejlődése és végső erőfeszítése, hogy — ha már nem haladhatják túl a marxizmust, mivel ez lehetetlen is — legalább minél jobban visszazorítsák a marxista tanításokat. Ezek a törekvések különféle okokból termő talajra találtak bizonyos, magukat marxistának nevező értelmiségiek körében is. Igaz, hogy a polgári teoretikusok igen behatóan foglalkoznak a mai ember problematikájával, habár csak a maguk módján (egzisztencializmus), továbbá a korszerű tudomány problémáival (logikai pozitívizmus, szemantika, a tudomány filozófiája), ezek a problémák viszont, hosszabb ideig, a marxizmus dogmatikus deformációjából kifolyó-

lag, ha nem is egészen érintetlenek, de elhanyagoltak voltak. Ez arra indít egyes neomarxistákat és útitársakat, hogy tagadják a mai marxista elméletet, mi több, a marxista elméletet általában. Így következett be az a paradox helyzet, hogy míg egyes neomarxisták tagadják a marxizmust, vagy annak egyes tudományos ágazatait, például a dialektikus logikát, vagy a dialektikus materializmust, ugyanakkor számos, mégpedig nemcsak haladó polgári teoretikus, komolyan tanulmányozza a marxizmust és elfogadja egyes alapelveit és tételeit.

Az előbbi fejtegetésekből kiviláglik az a vitathatatlan tény, hogy a marxizmus sohasem volt zárt filozófiai és szociológiai rendszer, kivéve a legkifejezettebb dogmatikus deformáció idején. Ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy a marxista tudományágaknak nincs rendszerük, illetve nincsenek meghatározott elveik, alapvető álláspontjaik és rendszerezett elméletük. Ilyen tudományos rendszeresség jellemzi a marxizmust mint szisztematikus, de nyílt és forradalmi filozófiát.

Dési Abel fordítása